

Олена Слободянюк,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Інститут вищої освіти НАПН України

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

Упродовж останнього десятиліття в науковому середовищі формується новий підхід до наукового процесу – Open Science, який «базується на співпраці та нових способах поширення знань з використанням цифрових технологій та інструментів» [3]. Даний підхід передбачає відкритість усіх етапів наукового процесу – від розробки методології до публікації результатів і доступності первинних даних. Серед переваг запровадження нового наукового підходу є: підвищення ефективності науки завдяки зменшенню дублювання та витрат на створення, передачу та повторне використання даних; підвищення прозорості та якості у процесі підтвердження достовірності результатів досліджень; прискорена передача знань; підвищення впливу результатів досліджень на економіку та пришвидшення пошуку відповідей на глобальні виклики; сприяння залученню громадян до досліджень, активної участі в наукових експериментах та зборі даних [3]. Цінності, на яких ґрунтується відкрита наука, узгоджені з принципами дослідницької доброчесності – чесністю, відповідальністю, прозорістю, справедливістю, повагою до учасників дослідження [1; 5].

Попри переваги відкритості, даний підхід до досліджень створює нові виклики для наукової етики та доброчесності:

відкриті репозитарії створюють ризики плагіату, недотримання авторських прав, фальсифікації або неповноти даних; так звані «відкриті» журнали-хижаки експлуатують ідею відкритого доступу без забезпечення якісного рецензування [7]; публікація чутливої інформації без належної етичної експертизи може порушити права учасників дослідження.

Процес імплементації принципів відкритої науки потребує актуалізації питання дослідницької доброчесності, оскільки відкритість у науці значно підвищує вимоги до етичності, прозорості та підзвітності наукової діяльності. За умов впровадження відкритої науки доброчесність перестає бути лише індивідуальним моральним вибором, а є відповідальністю на інституційному рівні, на рівні дослідницьких команд.

Особливої уваги до розвитку наукової дослідницької доброчесності потребує питання підготовки молодих науковців, які не мають належних знань/умінь/ навичок/компетентностей до роботи з відкритими ресурсами:

- правильного оформлення відкритих ліцензій (Creative Commons);
- дотримання стандартів управління дослідницькими даними (FAIR-принципів)[10];
- оприлюднення методів та результатів відповідно до стандартів прозорості.

Система формування компетентності наукової доброчесності аспірантів у країнах Європи базується на чітких етичних принципах, нормативних актах, освітніх програмах та підтримці академічного середовища [1; 2; 4] та передбачає високий рівень координації, нормативної підтримки та активну участь академічної спільноти у розвитку культури доброчесності.

Проаналізуємо ключові документи та ініціативи в європейському науковому середовищі, які носять рекомендаційний характер та мають на меті підвищити рівень обізнаності про наукову дослідницьку доброчесність серед науковців, зокрема науковців-початківців:

- Європейська мережа академічної доброчесності (ENAI) є ключовою платформою, що об'єднує дослідників, освітян і фахівців для обміну досвідом, розробки стандартів та навчальних матеріалів, що сприяє підвищенню компетентності в цій сфері [2; 4];

- щорічні конференції, зокрема European Conference on Ethics and Integrity in Academia (ECEIA), організовані ENAI та провідними університетами, як-от Uppsala University (Швеція), слугують платформою для обговорення актуальних питань етики, академічної доброчесності, політики досліджень, а також нових викликів, зокрема етичного використання штучного інтелекту [2];

- інституційна підтримка та розвиток політик на рівні ЄС і національних органів спрямовані на створення гармонізованої системи, яка включає розробку практичних інструментів, стандартних операційних процедур і дорожніх карт для підтримки дослідників і навчальних закладів у дотриманні доброчесності [6];

- міжнародні ініціативи/конференції/семінари, як, наприклад, 4th International Colloquium for Research and Action on Academic Integrity, сприяють глобальній співпраці та поширенню кращих практик у сфері академічної доброчесності [9];

- акцент на освіту і підвищення обізнаності включає проведення літніх шкіл, тренінгів та розробку освітніх ресурсів, що допомагають формувати компетентність у дослідників різних рівнів, зокрема аспірантів [8].

Незважаючи на системний підхід до формування наукової доброчесності науковців (зокрема аспірантів), існує низка викликів, які потребують реагування з боку університетів, наукових установ, керівників наукових проектів, наукових керівників та інших зацікавлених сторін:

1. Недостатнє розуміння концепції доброчесності. Часто дослідницька доброчесність сприймається формально, без глибокого усвідомлення її цінностей і принципів, що призводить до поверхневого ставлення до етичних норм у науці та освіті.

2. Формалізований підхід до реалізації заходів. Навчальні курси з дослідницької доброчесності іноді проходять у формі формальних вимог, без реального залучення студентів і дослідників до розуміння і практичного застосування принципів доброчесності, що знижує їх ефективність.

3. Відсутність системи моніторингу та підтримки. Брак комплексних механізмів контролю, оцінювання та підтримки доброчесної поведінки у науковій діяльності призводить до того, що порушення залишаються непоміченими або не мають належних наслідків.

4. Неоднорідність підходів до процесів формування дослідницької доброчесності між закладами вищої освіти та науковими установами. Відсутність уніфікованих стандартів і політик щодо наукової дослідницької доброчесності у різних закладах ускладнює формування єдиного культурного простору, де доброчесність була б загальноприйнятою нормою.

Для подолання вище визначених проблем нами сформульовано комплекс рекомендацій:

– поглиблювати розуміння сутності наукової дослідницької доброчесності через інтерактивні навчальні програми, що

формують ціннісне ставлення, а не лише формальне виконання вимог;

- впроваджувати системи постійного моніторингу та підтримки, включно з використанням спеціалізованих програм для виявлення плагіату та інших порушень;

- розробляти уніфіковані політики і стандарти на рівні національних і міжнародних освітніх платформ для забезпечення однорідності підходів;

- забезпечувати активну участь усіх учасників наукового процесу (від керівників проектів до аспірантів) у формуванні культури доброчесності, включаючи підтримку викривачів порушень і прозорі процедури розслідувань;

- враховувати нові технологічні виклики, зокрема етичне використання штучного інтелекту в дослідженнях, через спеціалізовані вебінари, тренінги та інформаційну підтримку.

Таким чином, формування наукової дослідницької доброчесності в межах підготовки докторів філософії потребує комплексного, системного підходу, який поєднує освітні, організаційні та технологічні заходи для її розвитку, як ключової складової якості докторської підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ALLEA. The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised edition. 2023. URL: <https://allea.org/code-of-conduct>.
2. ENAI. European Conference on Ethics and Integrity in Academia (ECEIA). 2024. URL: <https://www.academicintegrity.eu/events/eceia2024/>.
3. European Commission. Open Science Policy. 2023. URL: <https://research-and-innovation.ec.europa.eu>.

4. European Network for Academic Integrity (ENAI). About ENAI. n.d. URL: <https://www.academicintegrity.eu/about/>.
5. French Office for Research Integrity. Research integrity and open science: Summary of discussions (Conference held April 4, 2019). Université de Paris, 2019. URL: https://www.hceres.fr/sites/default/files/media/downloads/hceres_colloque_is-so_avril2019_principaux-enseignements_en.pdf.
6. Institute of Research and Action on Fraud and Plagiarism in Academia (IRAFPA). 4th International Colloquium for Research and Action on Academic Integrity: A Call for Collaboration in Higher Education [Online conference, June 19–20, 2025]. 2025. URL: <https://opusproject.eu/openscience-news/4th-international-colloquium-for-research-and-action-on-academic-integrity-a-call-for-collaboration-in-higher-education/>.
7. Sorokowski, P., Kulczycki, E., Sorokowska, A., & Pisanski, K. Predatory journals recruit fake editor. *Nature*, 2017, 543(7646), 481–483. DOI: <https://doi.org/10.1038/543481a>.
8. Universitas Europea. eUniv joins the ENAI European network. 2024, July 16. URL: <https://euniv.eu/en/euniv-joins-the-enai-european-network/>.
9. Wager, E., & Kleinert, S. Responsible research publication: international standards for authors. In: *Promoting Research Integrity in a Global Environment*. World Scientific, 2012. pp. 309–316. DOI: https://doi.org/10.1142/9789814366496_0038.
10. Wilkinson, M. D., et al. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*, 2016, 3, 160018. DOI: <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>.